

BEDAĞSAN İSMAILİLERİNE AİT ŞİFAHİ BİR METİN: GUHARRİZ*

An Oral Text Belonging to the Badakhshan Ismailis: Gubarriş

Ein Text Der Badachschan-Ismailiten: Guharriz

Zahide AY **

Z

Orta Asya'nın güneydoğu kesimlerinde, Hindikuş, Pamir ve Karakurum sıradağları bölgesinde ortaya çıkmış Bedağsan İsmaili geleneği, çeşitli yazılı ortodoks İsmaili metinlerini asırlardır kendi ilerinde sürekli kopyalamanın yanı sıra, tıpkı Anadolu Alevi geleneği gibi, heterodoks ("merkez"den çok "evre"ye ait olan anlamında) bir topluma mahsus çeşitli Şifahi eserler de üretmiştir. Biz bu çalışmada bu Şifahi metinlerden *Gubarriş*'i irdelemeye çalışacağız.

Ö

Bölgenin kendi içinden çıkan bir eser olan *Gubarriş*'in edebî ve entelektüel düzeyi yüksek değildir. İçerisinde birçok yazım yanlışı vardır. Nesir tarzında yazılmış olmasıyla birlikte içinde çoğu Nasır-ı Hüsrev'e atfedilen Őiirler de bulunmaktadır. Bizim açımızdan önemi, sözlü geleneğin hâkim olduğu dağlı heterodoks bir Alevi-İsmaili toplumu anlamamız bakımından, sadece teolojik mahiyette olmayıp tarihsel ipuçları da sunması açısından, bize göre bölgede üretilmiş en kullanışlı eser olmasıdır. Metnin

* Bu metin, kitap olarak da yayınlanmış olan doktora tezimin *Gubarriş* metni ile ilgili bazı kısımlarını da içeren ve 13-14 Aralık 2019 tarihinde İzmir'de düzenlenmiş olan *Uluslararası Alevi Ritüelleri Sempozyumu*'nda sunulmuş aynı adlı bildirisinin gözden geçirilmiş ve 2015 yılında Bedağsan'da gerçekleştirdiğim saha araştırması verilerinin eklenmesiyle kısmen genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ayzahide@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4978-4462.

içerisindeki bazı unsurların, örneğin yaratılış ile ilgili hikayelerin tıpkı Alevi *Buyruk* metinlerindeki gibi olması da bizlere Anadolu Aleviliğine bir başka açıdan bakmamızı sağlayabilecek bir tür laboratuvar sunması özelliğiyle, bizim için ayrıca önem taşır. Her iki gelenek de -Bedahşan İsmaililiği, cenaze töreni sırasında okunan *Çerağname*'de; Alevi-Bektaşî geleneği ise *Vilayetname*'de- Ahmed Yesevi'ye kudsiyet atfetmektedir. Bize göre Bedahşan İsmaililiği ve Anadolu Aleviliği arasındaki tek fark, birinin resmi olarak bir İsmailî devlete bağlı olması dolayısıyla dinî kimliğinin "Şii" olarak tescillenmiş olması bakımından aidiyeti konusunda akademisyenler arasında bir tereddüt söz konusu olmazken; diğerinin tarihsel açıdan Moğol istilaları sonrası tasavvufî bir ortamda ortaya çıkması ve resmî olarak herhangi bir Şii devlete bağlı olmaması dolayısıyla hangi dinî kimliğe ait olduğu konusunda hala tartışmalı olmasıdır. Hangi dinî kimliğe ait oldukları tartışması dışında, geleneksel açıdan ve ürettikleri şifahi malzeme açısından birbirlerine çok benzemektedirler. *Guharriz* metni, bize bunu sunan elimizdeki başlıca eserlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: İsmaililik, Bedahşan, Orta Asya, Alevilik, *Guharriz*.

ABSTRACT

The Badakhshan Ismaili tradition, which originated in the south-eastern parts of Central Asia, in the region of the Hindu Kush, Pamir and Karakorum mountain ranges, not only copied various written orthodox Ismaili texts internally over the centuries, but also produced various oral works like the Anatolian Alevi tradition, belonged to a heterodox (belonging to the “periphery” rather than the “center”) community. In this study, I will try to analyze *Guharriz* among these texts. Guharriz’s literary and intellectual level is not high, as it is a work that emerged from the region itself. It contains many spelling mistakes. Although it is written in prose, it also contains poems, most of which are attributed to Nasir- i Khusraw. Its importance for us is that it is the most useful work produced in the region in terms of providing not only theological but also historical clues for our understanding of a mountainous heterodox Alevi-Ismaili society dominated by oral tradition. The fact that some of the elements in the text, such as the stories about creation, are just like those in the Alevi *Buyruk* texts, is also important for us, as it provides us with a kind of laboratory that can enable us to look at Anatolian Alevism from another perspective. Both traditions ascribe divinity to Ahmad Yassawi - the Badakhshan Ismaili tradition in *Cheraghname*, the Alevi-Bektashi tradition in *Vilayetname*-. In our opinion, the only difference between Badakhshan Ismailism and Anatolian Alevism is that one is officially affiliated to an Ismaili state and therefore its religious identity is registered as Shiite and there is no doubt among scholars about its affiliation, whereas the other emerged historically in a Sufi environment after the Mongol invasions and therefore is not officially affiliated to any Shiite state and there is still controversy about which religious identity it belongs to. Apart from the debate over which religious identity they belong to, they are very similar in terms of tradition and the oral material they produce. *Guharriz* is one of the main works that provides us with this.

Keywords: Ismailism, Badakhshan, Central Asia, Alevism, *Guharriz*.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tradition der Badachschan-Ismailiten, die ihren Ursprung in den südöstlichen Teilen Zentralasiens, in den Hindukusch-, Pamir- und Karakorum-Gebirgen hat, hat nicht nur jahrhundertlang verschiedene schriftliche orthodoxe ismailitische Texte intern reproduziert, sondern auch, wie die anatolische alevitische Tradition, eine Vielzahl mündlicher Werke hervorgebracht, die charakteristisch für heterodoxe (d. h. eher der „Peripherie“ als dem „Zentrum“ zuzuordnenden) Gemeinschaften sind. In dieser Studie soll das aus der Ursprungsregion hervorgegangene Werk *Guharriz* untersucht werden.

Das literarische und intellektuelle Niveau des *Guharriz* kann nicht als sonderlich hoch bezeichnet werden. Es enthält viele Rechtschreibfehler. Obwohl es im Prosastil geschrieben ist, enthält es auch Gedichte, von denen die meisten Nasser al-Husrev zugeschrieben werden. Die Bedeutung des Werks liegt darin, dass es nicht nur theologische Ausführungen enthält, sondern auch historische Anhaltspunkte liefert, und somit unter den in der Region entstandenen Schriftwerken am meisten dazu beiträgt, ein besseres Verständnis der in den Bergen lebenden, heterodoxen alevitisch-ismailitischen Gemeinschaft zu erlangen, die sich ansonsten durch eine mündliche Tradition auszeichnete. Ebenso wichtig ist die Tatsache, dass einige Elemente des Textes, wie z.B. die Schöpfungsgeschichten, denen der alevitischen *Buyruk*-Texte ähneln. Dies eröffnet uns eine andere Perspektive auf das anatolische Alevitentum. Beide Traditionen sehen in Ahmad Yassawi einen Heiligen – bei den Badachschan-Ismailiten findet sich dies in der *Çerağname*, die bei Beerdigungszeremonien rezitiert wird, und bei den Aleviten/Bektaschiten in der *Vilayetname*. In diesem Artikel wird die Meinung vertreten, dass der einzige Unterschied zwischen den Badachschan-Ismailiten und dem anatolischen Alevitentum darin besteht, dass erstere offiziell einem ismailitischen Staat angehören und daher in Bezug auf ihre religiöse Identität als „schiiitisch“ gelten, wobei es auch in der Forschung keinen Zweifel an ihrer Zugehörigkeit gibt, während letzteres nach den Mongoleninvasionen in einem Umfeld des Mystizismus entstanden ist und offiziell keinem schiiitischen Staat angehört, weshalb die Frage der Zugehörigkeit in Bezug auf die religiöse Identität nach wie vor umstritten ist. Doch abgesehen von der Debatte darüber, welcher religiösen Identität sie angehören, sind lassen sich große Ähnlichkeiten in Bezug auf die Tradition und das mündliche Material, das sie produzieren, konstatieren. Der *Guharriz*-Text ist eines der wichtigsten Artefakte, die uns heute zur Verfügung stehen.

Schlüsselwörter: Ismailiten, Badachschan, Zentralasien, Alevitentum, *Guharriz*.

Giriş

Bir İsmailî risalesi olan *Gubarriz*, Bedahşan İsmailîleri hakkında tarihsel veriler de sunan elimizdeki nadir kaynak metinlerden biridir. 7. asırda başlayan İslam tarihinin ve beraberinde İsmailîliğin Ön Asya’da ilerleyişinden apayrı bir süreçtir Bedahşan bölgesinin İsmailîliğe geçişi. Onlar, Ön Asya kökenli Karmati ve Fatimi hareketlerinin etkisiyle 10. asırda Samani sarayında etkili olan daha ortodoks mahiyetli İsmailî öğretisinden çok farklı bir İsmailîlik yorumuna sahiptirler¹. Her ne kadar İsmailîlik kökenlerini 11. yüzyılda yaşamış, Fatimi halifesi tarafından hüccet olarak İsmailîliği yayması ve Abbasi yönetimine karşı Fatimi propagandası yapması için Selçuklu topraklarına bağlı Orta Asya’ya gönderilmiş Nasır-ı Hüsrev’e dayandırıyor olsalar da onların bugün gözlemlediğimiz İsmailîlik yorumlarının Fatimi dönemi İsmailî öğretisiyle hiçbir alakası yoktur². Bedahşan İsmailîliği daha ziyade Moğol istilaları sonrası dönemde tasavvuf akımlarının İslam tarihinde belki de en yaygın ve etkili olduğu bir dönemde şekillenmeye başlamış dolayısıyla içerik olarak tasavvufi bir yoruma sahip olmuştur. Merkez olarak İran’da ikamet eden ruhani liderleri imamlara bağlanmaları da bu sırada olmuştur. İran’daki merkez ise 1256’da Alamut’un düşüşünden itibaren yeraltına inmiş, daha ziyade tasavvuf tarikatı kisvesinde varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Yaklaşık bir buçuk asır, imamlarının gizlilik içinde varlığını devam ettirdiği İsmailî imam ailesi, 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren, “*Mubammedşahlı kolu*” ve “*Kasımşahlı kolu*” olmak üzere iki ayrı koldan açığa çıkmaya başlamış, İran ve İran dışındaki cemaatleri arasında propaganda faaliyetlerine başlamıştır. 16. yüzyıla gelindiğinde bu iki koldan Kasımşahlılar kolu, tüm Nizari İsmailîlerin kontrolünü almayı başarmışlardır³. 16. yüzyıl aynı zamanda İran’da İmami Şiîliği ideolojisi temelinde Safevi devleti ortaya çıkmıştır. Bu durum Nizari İsmailî öğretisine, tasavvufi unsurların yanı sıra İmami Şiîliği unsurlarının da girmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden ki Bedahşan’da üretilmiş İsmailî literatürde hem Karmati dönemi hem de Fatimi dönemi klasik İsmailî öğretisi unsurlarıyla karşılaştığımız gibi

1 Samaniler dönemi İsmailîliğin Orta Asya’ya girişi ve yayılması hakkında bk. İbn’-Nedim, 1987: 234; Narshakhi, 1954: 96; Nizamü’l-Mülk, 1999: 232-239; Daftary, 2007: 113-203; Ay, 2012: 276-277.

2 Nasır-ı Hüsrev ve İsmailîliğin Bedahşan’a girişi hakkında bk. Wilademir Ivanow (1948); Andrei E. Bertels, 1959; Nasır-u Hüsrev, 1988; Alice C. Hunsberger, 2003; Zahide Ay, 2013; Daniel Beben, 2015.

3 Nizari İsmailîliğinin Alamut sonrası dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Farhad Daftary, 2007; Shafique N. Virani, 2007.

tasavvufi unsurlar ve İmamiye Şiiliği unsurlarıyla da karşılaşmaktayız. Hatta bütün bu unsurlar, Bedahşan'da üretilen şifahi malzemede birbirine girmiş, karmakarışık durumdadır. Çarlık Rusya'sının son dönemleri olan 20. yüzyılın başlarında ve sonrasında Sovyet Rusya döneminde İvanow gibi, Bertels gibi önemli şarkiyatçılar Bedahşan'da üretilen bu yazılı literatürü gün yüzüne çıkarmışlardır.

Bu eserlerin çoğu başka yörelerde üretilmiş olup Bedahşan'da kopyalanmış olan öğretiyeye ait metinlerdir. Bu sayededir ki Moğol istilaları sırasında yok olduğu düşünülen birçok eser Bedahşan İsmailileri sayesinde bugünlere gelebilmiştir. Nadir olarak sadece Bedahşan'a has olma niteliği taşıyanlar bulunmaktadır. *Guharriż* de bunlardan biridir.

Yazar kitabın başında, “*bu kitabın adı Guharriż'dir. Çünkü içinden guber (gevber, inci) dökülmektedir*” der. Şiir ve düzyazı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kaynakta verilen bilgilere göre, *Guharriż*'in yazarı, 19. yüzyılın ilk yarısında günümüz Afganistan Bedahşanı'ndaki Yumgan'a yakın bir yerde yaşamıştır. Salih-i Yemgi oğlu Hacı Abdul-Nabi oğlu Guharriż'dir. Bunun onun gerçek adı değil, lakabı olduğu düşünülmektedir. Yine kaynağa göre bu eseri yazdığı anda altmış yaşındadır. Kendisini, 15. yüzyılda yaşamış Seyyid Hacı Suhrab-ı Velî Bedahşanı'nın soyuna bağlamaktadır.

Bu eserin başlangıçta sadece Nasır-ı Hüsrev'in Bedahşan'a yaptığı yolculukla ilgili olduğu düşünülmüştür. Hatta bazı yerel halk bunun *Sefername*'nin doğuya doğru bir devamı olduğuna inanmış ve bu nedenle orijinal metnin kaybolduğunu varsayarak *Sefername-i Maşruk* olarak adlandırmıştır (Elchibekov, 2016: 7; Dagiev, 2022: 90). *Guharriż* ayrıca Nasır-ı Hüsrev hakkında, dönemin imamı Mustansır Billah ile görüştüğünden ve hiçbir Fatimî tarihi kaynağında geçmeyen Horasan hucceti unvanı aldığından bahseder.

Bedahşan İsmaililerinin kendi inanç sistemlerine dair algılarını analiz etmenin yanısıra İsmailî imamlarının şeceresini ve Bedahşan pîrlerinin dinî hiyerarşisini tespit etmesi bakımından da önemli bir kaynak olan *Guharriż*, Bedahşan'da bulunan diğer metinlerin aksine, sadece kelam veya felsefe ile ilgili olmayıp esas olarak tarihle ilgili bir kaynaktır. İsmailî imamlarının ve pîrlerinin tarihi ve soyağacı çalışmaları için de bir referans olma niteliği taşımaktadır (Dagiev, 2022: 90).

Guharriz'deki Yaratılış ve İlk Peygamberler Hakkındaki Bilgiler ve Alevi Buyruk Metinlerindeki Karşılığı

Birçok İsmailî kaynağı gibi *Guharriz* de dünyanın yaratılışı hakkında bir tartışma ile başlar. Maddi dünyanın başlangıcını “*kâf*” ve “*nun*” harflerinden oluşan *Kur'an*'daki “*ken*” (ol) kelimesiyle açıklamaktadır. *Kâf* harfinden “*akl-ı küil*”, *nun* harfinden “*nefs-i küil*” olmuştur. “*Kâf*” Hz. Muhammed'in nurunu, “*nun*” onun halefinin ışığını, yani Hz. Ali'yi temsil etmektedir. *Guharriz*'de der ki: “*Sadece akl-ı küil ve nefsi küil birbiriyle birleşmiştir. Peygamberin ve onun vasisinin ışığı birleşmiş ve onlardan sonra da hayat ortaya çıkmıştır*”. Böylece Hz. Ali'nin nesli, dünyanın yaratılışındaki olmazsa olmaz yerini almaktadır.

Metin, yaratılışı anlatırken “*Allah ilk önce Nur-u Muhammed'i yarattı*”; “*önce Âdem'i yarattı*”; “*Peygamberin rubundan vasisini yarattı*”; “*Nur-u Muhammed ve ulû'l-emr (Hz. Ali) birdir*” gibi birbirini tamamlayan açıklamalar yapar. Bütün bunları karmaşık bir düzen içinde okuduğumuz zaman iyice kafamız karışır. Kim önce yaratıldı? Kim kimin yerine geçti? Oysa işin özü, ayrı ayrı isimler altında verilen bütün bu peygamberlerin, aslında Allah'ın bir tek Nur'undan başka bir şey olmadığıdır.

Guharriz ulû'l-azm ve ulû'l-emr peygamberlerden şöyle bahseder:

Eğer Hz. Muhammed olmasaydı Allah hiçbir şeyi yaratmazdı. Allah önce Hz. Muhammed'i yarattı. Sonra dört unsuru yarattı: od (ateş), su, yel, toprak. Hz. Muhammed'i Hz. Âdem'den önce yarattı. Sonra ilk insan Âdem'i yarattı. Âdem'i de Allah kendi nurundan yarattı. Âdem'in 930 yıl ömrü oldu. Sonra Şeys (Şît) adında bir peygamber geldi. Sonra Nuh peygamber geldi... Nuh ulû'l-azm peygamberdi. Nuh'tan sonra Sam geldi. Nuh'un oğlu peygamber oldu... İbrahim-i Halil geldi. İkinci ulû'l-azm peygamberdir. Ulû'l-emr İsmail oldu... Musa geldi, üçüncü peygamber. Musa'dan sonra Harun onun nebisi, peygamberi oldu... İsa, dördüncü peygamber oldu. Asuman'dan ona maide (sofra) gelirdi, Allah'a ibadet eden açları doyurmak için. İsa adamlarına dedi ki, “Benden sonra Muhammed gelecektir. Muhammed'in dinine girin” İsa'nın ulû'l-emri Şem'un... Sonra Hz. Muhammed geldi, altıncı peygamber. Hadis-i kutsî, “Eğer sen olmasaydın, ben eflaki (felekleri, asumanı) yaratmazdım.” der. Onun ulû'l-emr Hz. Ali oldu.

Guharriz'deki bir hadiseye göre Peygamber şöyle demiştir:

“Benim ümmetim yetmiş üç fırkadır. Yetmiş ikisi ateşe düşecek, biri cennete girecektir. İman edenler, peygambere ve Allah'a itaat edenler, ulû'l-emr'e de itaat edeceklerdir”. Yine peygamber der ki: “Ulû'l-emr benim ehl-i beyimdir (ailemdir)”. *Guharriz*'e göre yetmiş üç grubun her

birinin kendi lideri vardır ve her biri kendi liderini ulû'l-emr olarak görmektedir. Peygamber'e sorarlar: "kimler cennete gidecek?" Cevap verir: "Ali'ye inananlar". Ali'ye döner der ki: "doğru yol seninkidir."

Guharriż'deki bir başka hadiste de denir ki:

"Her kim, benim evladımı çok severse beni çok sevmiş olur, her kim ki beni çok severse Allah'ı çok sevmiş olur."

Diğer bir hadisteyse şöyle denir:

"Ulû'l-emr benim eshabımdan, ümmetimden, evladımdandır."

Benzer betimlemeler *Buyruk*'ta şu şekilde geçer:

*On sekiz bin alem yok iken, Muhammed ile Ali'nin nuru var idi. Ve bir idi. Abdullah ile Ebu Talib zamanında iki oldu. Muhammed'in nuru Abdullah'tan zübura geldi. Hz. Ali'nin nuru Ebu Talib'ten zübura geldi. Muhammed ile Ali'nin sırrını kimse bilmezdi. Ol zaman 72 millet, 72 bölük oldu. 36'sı Şia mezhebinde idi. Hz. Ali'yi severlerdi. Ve 36'sı havariç idi. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı severlerdi. Şia mezhebinde olanlar Hz. Muhammed ile Hz. Ali ile dört kapıda dört makamda onyedî erkanda her işleri bir idi. Bir kapıdan girip bir kapıdan çıkarlardı. Bir sofradan yiyip ve bir kaptan içerlerdi. Aralarında perde yok idi. Derlerdi ki bu yol Muhammed Ali'nin şeriatıdır... Bir gün 72 milleti cemedip deve palanından minber düzüp, vaaż ve nasihat edip, Hazreti Muhammed, Hz. Ali'yi yanına çağırıp minberde ikisi bir gömlekten baş çıkarıp, baş bir, ayak iki oldular. Ve yine baktılar ki ayak bir baş iki olmuş. Andan sonra Hz. Ali, Resul libası şeriflerin giyip ayrıldı. Ol vakit Hz. Resul: 'Benimle Ali aynı nurdanız. Ben ilmin şebriyim, Ali ise o şebirin kapısıdır. Ali dünya ve abret kardeşimdir. Ali ile aynı etten, aynı cisimdeniz. Zâhirimiz bâtınımız birdir. Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir.' diye buyurdu." (*Buyruk*, 1958: 213-215)*

Aynı konu, *Buyruk*'un Maraş nüshasında şu şekildedir:

"Peygamber Sallallahu Aleyhi Vesellem kendi mübarek eliyle kuşağını açtı. Ali'yi bağrına bastı. İki bir gömleğe girdüler. Baş iki, gönde bir oldu, gördüler. Peygamber Hz. Ali hakkında bu hadisi okudu: lahmükelahmi, demüke demi, ruhüke rubi, cismükecismi, dedi" (*Buyruk*, 1958: 161)

Guharriż'de önce Arapça olarak aktarılıp sonra tercümesi verilen bir hadiste şöyle yazar:

“Benim çocuklarım, yani Ali ve onun çocukları, aynı Nub’un gemisine binenler gibidirler. Nasıl ki gemiye binenler kurtuldular, binmeyenler öldüler, onlara inananlar da tıpkı Nub’un gemisine binenler gibi kurtuluşa ereceklerdir.”

Guharriz’e göre, Miraç gecesi Allah, peygambere bir nur vermiştir. O nur, ta imam Cafer-i Sadık’ta eşige çıkmıştır. O da nurunun bir sıfatını müstevda (geçici) imam Musa Kazım’a, bir sıfatını müstakarı (asıl) imam Şah İsmail’e vermiştir. Buradan Guharriz’in her iki fırkayı da önemseydiğini, ama asıl imamın İsmail olarak kabul gördüğünü anlıyoruz⁴.

Şii İmamlar Hakkındaki Bilgiler

Guharriz’de Şii mezheplerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren siyasi olaylar, “Peygamberden sonra ümmetin dağıldığı, önce Sünni ve Şii olmak üzere iki fırkanın meydana geldiği, Sünnilerin elli iki fırkaya, Şiiilerin on sekiz fırkaya ayrıldığı” şeklinde aktarılır. Sünnilerin dört halifeyi (çahar yar), Şiiilerinse Peygamberin evlatlarını (penc tan) tanıdığı söylenir. Bunlardan başka Yahudiler, Hıristiyanlar ve Hindular vardır. Bu şekilde toplam yetmiş üç fırka ederler.

Guharriz’de Zeydiye, Hz. Ali’den sonra Zeyd’i takip edenler olarak anlatılır. İmamiye için “onlarda Ali, veli-i Hüda’dır ve Hz. Muhammed’den sonra gelen ulûl-emr’dir.” denir. Ondan ve Hz. Ali’nin evlatlarından sonra kimse imam olamaz. Hanefiye anlatılırken ise, Muhammed-i Hanefi’nin ulûl-emr olduğu söylenir. Muhammed-i Hanefiye, Hz. Ali’nin Kerbela’ya gitmemiş oğludur. Hz. Ali’yi veli-i Hüda, ulûl-emr ve Hak olarak adlandırdıklarını yazar. Gulatiye’nin ise kendi içinde on altı fırkaya ayrıldığından bahsedilir ve Guharriz’de şu şekilde geçmektedirler:

- 1) **Sebbahiye:** Abdül Sebbah onların rehberidir.
- 2) **Kâmilîye:** Tenasühe inanırlar. Sebbahiye’ye Kâfiri derler.
- 3) **Benaiye:** Allah’ın insan şeklinde olduğuna inanırlar. Allah’ın ruhu Hz. Ali’nin bedenindedir. Ondan Muhammed Hanefi’ye, ondan Ebu Haşim’e geçmiştir.

4 Burada karşımıza çıkan bir başka unsur da İmam İsmail’in adının Şah İsmail şeklinde geçmesidir ve Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail’le bir alakası yoktur. İsmaililer, imamlarının isimlerini zikrederken önüne “Mevlana” tanımlamasını koyarlar. “Mevlana Kerim Ağa Han” gibi. Bedahşan İsmailileri ise buna ek olarak “Şab” tanımlamasını da koyarlar. “Mevlana Şab Kerim ağa Han” ya da “Şab kerim Ağa Han” gibi.

4) **Magribiye:** Sadece Hz. Ali'nin oğludur. (Burada hangi oğlunun kastetildiği açık değildir.)

5) **Cenahiye:** Tenasühe inanırlar. Abdullah-ı Cafer-i Cenahi mensuplarıdır.

6) **Mansuriye:** Hallac-ı Mansur, imamlık iddia etmiştir. İmam Cafer'in dâisidir.

7) **Hattabiye:** Ebu Hattab-ı Esed. Cafer Sadık'ın gulamı imiş. Namaz, oruç gibi her ne ibadet varsa inkâr ederler.

8) **Arabiye:** Hz. Muhammed ve Hz. Ali birbirlerine çok benzermiş. Cebrail aslında Hz. Ali'ye gelirmiş, ama onu tanıyamadığından Hz. Muhammed'e gidermiş. Yani bunlar Hz. Ali'yi asıl peygamber kabul ederler.

9) **Zımmiye:** Bunlara göre Hz. Ali Allah'tır. Hz. Muhammed'i halkın arasına yollayan odur. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin resulüdür.

10) **Hişamiye:** Hişam ibni Selem'in taraftarlarıdır. Liderleri Baba Seyyidina ve Hz. Şah Nasır'dır. Bunların altı adı vardır: İsmailiye, Bâtıniye (diğerleri sayılmaz).

11) **Zerabiye:** Zerab ibni Ayn'ın taraftarlarıdır. Allah'ın kendisi ve sıfatları vardır. "Evvel Allah'ın zatı vardı, sonra sıfatları gelir." derler.

12) **Yunusiye:** Yunus ibni Abdurrahman-ı Gamer'in taraftarlarıdır. Yedinci gökten sonrası Allah'ın arşıdır. Allah burada, arşında oturmakta ve melekler o arşı saklamaktadır.

13) **Sultaniye:** Muhammed-i Numan taraftarlarıdır. Bir adı da Sultan'dır. Bunlar Allah'ın cisim ve insan suretinde olduğuna inanırlar.

14) **Novomiye:** İmamet Ali'den sonra Muhammed Hanefi'ye ve onun oğlu Ebu Haşim'e ve onun oğlu Abdullah'a geçmiştir. Namaz kılmazlar.

15) **Bedeniye:** "Allah Hz. Ali'nin içine girmiştir." derler.

16) **Esigiyan (Aşikiyan)** denmek isteniyor olmalı): Bunlara göre *Kur'an*'ın bir derisi, bir de içi vardır. Her kim ki içine bakarsa marifete erişir ve Allah'ın rahmeti ona açılır. Derisine bakarsa hiçbir şeye erişemez.

Guharriz'de Hz. Ali'den sonra sırasıyla Hasan ve Hüseyin'in, Zeynel Abidin'in, Muhammed Bakır'ın, Cafer-i Sadık'ın geldiği anlatılır. Peygamber der ki "*Benim evlatlarım ağaç gibidir. Ve cennette o ağaçtan başka yer yoktur / cennet bütün o ağaçtır.*". Dolayısıyla Hz. Ali'nin evlatlarına bağlı olanların cennete gideceği kastedilmektedir. Bir başka yerde de elli iki Sünni fırkadan sadece bir tanesinin, on sekiz Şia fırkadan da yine sadece bir tanesinin, yani toplamda iki fırkanın cennete gideceği anlatılır. Sünni

fırka *Hanefiyye*'dir. *Gubarriş*'e göre bunlar, imam Cafer-i Sadık'ın öğrencisi Beyazıd-ı Bestami'nin grubudur. Şia fırkasıysa İsmail'i imam tanıyan fırkadır. Yani İsmaililerdir (Ay, 2013: 148).

Burada *Hanefiyye* hakkında verilen bilgide, ilk bakışta olmasa da ilerleyen sayfalarda fark edilen ciddi bir karışıklık olduğudur ki bunun nedeni tarihsel bilgilerin birbirine girmiş olmasıdır. Burada göz önünde bulundurulması gereken elimizdeki metnin tarihi bir kaynaktan ziyade şifahi bir kaynak olduğunun farkında olmak ve bu metni Bedaḥşan İsmaililerini ve İslamiyete girişlerini Orta Asya'nın İslamlaşması süreci içindeki gelişmelerden ayrı tutamayacağımız gerçekliğiyle paralel bir okuma yaparak değerlendirmektir. Buna göre Orta Asya'nın İslamlaşması, Abbasi halifeliğinin merkezinde yer aldığı siyasi gelişmeler sonucunda gerçekleşen Sünni blok çerçevesinde meydana gelmiştir. Diğer birtakım gelişmeler sonucunda bu Sünni bloktaki baskın mezhep, Samaniler ve ilerleyen süreçte Orta Asya'nın siyasi hakimleri olacak Türklerle birlikte *Hanefilik* halini alacaktır. İşte, metindeki *Hanefiyye*'nin Sünni bir fırka olarak adlandırılması bu verinin sonucudur. Oysa ki *Hanefiyye* adı, metinde farklı yerlerde birkaç defa, Hz. Ali'nin Kerbala'ya gitmemiş evladı Muhammed-i Hanefi'ye bağlı fırka olarak da geçmektedir.

Yukarda da görüldüğü gibi, *Gubarriş*'de ilk imamlar sayılırken Hz. Hasan, Hz. Ali'den sonra ve Hz. Hüseyin'den önce sayılarak sıralamadaki yerini alır. Bugünkü bilgilerimize göre ise Nizari İsmailileri, Hz. Ali'den sonra doğrudan Hz. Hüseyin'i saymakta, *Gubarriş*'in söylediğinin aksine Hz. Hasan'ı imam kabul etmemektedirler. Buradan şunu çıkarabiliriz: *İmamiyye*ye ait bilgilerle *Nizari*liğe ait bilgiler yakın zamana kadar insanların hafızasında birbirine karışmıştır. Aslında bu durumu çok da garip karşılamamak gerekir. Ne de olsa hem farklı tasavvufi metinlerin hem de farklı mezheplerin öğretilerinin bir arada korunduğu, bölge halkı tarafından hepsinin İsmaili kabul edildiği bir toplumdan söz ediyoruz. (Ay, 2013: 149)

İsmail'den sonraki imamlar, karışık bir sıralamayla verilir: *Muhammed b. İsmail, oğlu Şah Rıza, Takî, Nakî, Mehdi, Kaim, İmam Mansur, Muiz, Aziz, Mansur-i Nizar, Hakîm billah, Tabir, Gul Hasan (lakabı Ali)*. Buradaki karışıklık İmamiyye'nin imamlarıyla İsmailiyye'nin imamlarının birbiriyle karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. *Gubarriş*'de imamlar sıralanmaya şöyle devam edilir: *Aliyyeddin, Ziyaeddin Emir, Alaeddin Hasan,*

Alaeddin Muhammed Şeref, Rükneddin Hurşab, Şems-i Tebrizî⁵, Alaeddin Muhammed, Takîyeddin, Razîyeddin, Tabir. Burada da Alamut dönemi imamları ve Muhammedşahlı imamlar sıralanmaya çalışılmıştır. Bir başka yerde Kasımşahlı imamların sıralaması yapılır: *Şab Razîyeddin Muhammed, Müminşab, Şab Selam, Şab Kasım, Abdusselam, Şab Garibullah, Bużer Ali, Şab Murad, Haydar, Şab Nuruddeb, Şab Halillullah, Seyid Ali, Halilullah.*

Guharriż'de Şia'nın esasî *Nasriyye*, *Gulatiyye*, *Zeydiyye*, *İmamiyye*, *Hanefiyye* olarak gösterilir ki burada *Nasriyye*'ye ayrı bir önem atfedilir. Zaten bugün Bedahşan İsmailîliği adıyla anılan fırka geçmişte hem takipçileri hem de Sünni komşularınca Nasır-ı Hüsrev'e bağlı olanlar anlamında "*Nasriyye*" olarak adlandırmaktaydı. Metinde *Nasriyye* kısmında şöyle bir hikâye anlatılır:

Nasır, Hz. Ali'ye "sen Allah'sın" demiş. Hz. Ali ise "hayır, ben veli-i Hûda'yım, zat-ı Hûda değilim" demiş. Nasır, "Allah'tan başka kim bilir ki yedi denizde ne var? Ama sen bilirsin". Hz. Ali, kızmış, yetmiş defa Nasır'ın başına vurmuş, sonunda baş düşmüş. Sonra da pişman olup başı yerine koymuş ve dua etmiş: "Allah'im onu dirilt". Allah onu diriltmiş. Nasır da "Sen Allahsın işte. Allah'tan başka kim önce öldürüp sonra dirilt?" demiş.

Bedahşan'ın İsmailî Pirleri Hakkındaki Bilgiler

Guharriż'de birçok yerde *Nasır-ı Hüsrev*'den bahsedilir. On iki bin velinin/arifin onun yanına geldiği, onlardan birinin *Seyyid Subrab-ı Veli*, birinin de *Baba Ömer-i Yemgi* olduğu, Nasır-ı Hüsrev'in nefes-i mübarekenden bu ikisine verdiği, ölmeden evvel *Seyyid Suhreb*'i ve *Baba Ömer-i Yemgi*'yi kendine halife yaptığı anlatılır. Görüldüğü gibi, yaşadıkları dönem farklı olmasına rağmen, *Guharriż* her ikisini de Nasır-ı Hüsrev'in çağdaşı yapmıştır.

Yetmiş iki fırkanın nereden gelip nereye gideceği hakkındaki bilgi, bu iki zatın eşliğinde *Guharriż*'de şu şekilde sunulur:

Bir gün Nasır-ı Hüsrev oturmuş ibadet etmektedir. Yâranlar yanına gelirler, toplanıp Allah'a hamd ederler. O yâran(lar), Seyyid Subrab ve Baba Ömer-i Yemgi'ye, "Nasır'a nereden geldik, nereye gideceğiz, sor" derler. Seyyid Subrab Nasır'dan sorar. Sonra yârana dönüp der ki: "Cevabı şudur: Bismillahirrahmanirrahim, Kul Huwallabuahad..." Sonra da bu ayeti şu şekilde yorumlar:

5 Dikkat çektiği üzere 1256-1310 yılları arasında yaşamış Nizari İsmailîlerin 28. imamı Şemseddin Muhammed, İsmailî sözlü geleneğince *Şems-i Tebrizî* olarak kabul görmektedir.

“Biz Allah’tan geldik Allah’a gideceğiz... Ey müminler bilin ki âlem yoktu, mahlukat yoktu, insanlar yoktu, hayvanlar yoktu. Bir Allah var idi. Allah istedi ki kendi aşikâr olsun. Dedi ki “kun” (ol) dedi, oldu... Allah Zâbir’dir, Allah Bâtın’dır. Allah Evvel’dir, Allah Âbir’dir... Allah her şeyden önce nur-u Muhammed’i yarattı. Akl-ı evvel yani akl-ı küll nur-u Muhammed idi. Sonra nefsi yarattı... Sonra felekleri yarattı. Sonra Allah hayvanı yarattı, balı yarattı, kuşu yarattı, güllü yarattı. Ta biz Pir-i Kâmil’i ve İmam’ı tanıyana dek... Tanırsak cennete gideriz, tanımazsak cehenneme gideriz.” Seyyid Subrab bu sözleri söyledi. Yârının hepsi ağladı, Seyyid Subrab’ın ayaklarına kapanıp öptüler⁶.

13. yüzyıl sonrasındaki Bedahşan İsmailî geleneğinde tasavvufi terminolojinin nasıl güçlü bir şekilde yer aldığını *Guharriz*’den anlayabiliyoruz. *Guharriz*, hem Seyyid Suhreb hem Baba Ömer-i Yemgi’den “*kutup, pîr-i marifet*” olarak bahsetmektedir. *Guharriz*’de ayrıca, Nasır-ı Hüsrev’in bütün yâranları “*yâran-ı bâda*” (ermiş) sayılmıştır. Onlardan bazıları “*abdalan*” olarak tanımlanmıştır. Baba Ömer-i Yemgi bunlardan biridir. Abdalan dışında bazı kişiler de “*kalenderan*” olarak adlandırılmıştır ki bunlardan biri de *Şah Talib-i Sermest*’tir. *Guharriz*’e göre, Hindistan’dan Nasır’ın yanına, Celaleddin-i Buhari’nin oğlu Şah Talib-i Sermest’in maiyetinde, hepsi de altın işlemeli kıyafet giymiş olan kırk kalender katılmaya gelmiş, bir tek Şah Talib-i Sermest çıplaktır ve kürke bürünmüştür⁷.

Guharriz’de adı geçen bir başka kalenteri ise *Ahmed-i Divane*’dir⁸. Tahta bir kılıçla taşı doğramış, ağaçtan bir at üzerine binmiştir. Abdalan ve kalenderan dışında

6 Burada anlatılan “*yaratılış*” hikâyesi, Nasır-ı Hüsrev’in eserlerinde sofistike bir şekilde ele aldığı felsefi görüşlerinin popülarize edilmiş hâlidir. Guharriz hakkında en kapsamlı çalışmaları sürdürmekte olan Elçibekov’a göre, metinde birçok yerde evrenin yaratılışına ilişkin İsmailî anlayışı, Nasır-ı Hüsrev’in dini-felsefi dünya anlayışına uygun olarak anlatılmaktadır (1975: 27-31).

7 Uzun yıllardır Orta Asya’nın birbirinden farklı bölgelerinde saha araştırmaları yapmış biri olarak bunu söyleyebilirim ki; sadece Türkler arasında popüler olan Ahmed-i Yesevi ya da sadece İsmailî dağı Tacikler arasında popüler olan Nasır-ı Hüsrev’in aksine; ister Türkistan’daki -özellikle Doğu Türkistan ve Fergana bölgeleri- Sünni sözlü geleneklerinde olsun ister Bedahşan’daki İsmailî sözlü geleneklerinde, karşılaştığımız en yaygın ortak mistik figür Şah Talib-i Sermest idi. Bunun tarihsel ve coğrafi nedenlerinin neler olabileceği, Fergana, Doğu Türkistan ve Bedahşan bölgelerinin -tarihte bilinen adıyla Toharistan- İslamlaşma serüvenleri sırasında ortaya koydukları yorum farkının neler olabileceği ayrı bir makalenin konusudur ve halen üzerinde çalışılmaktadır.

8 2015 yılındaki saha araştırmam sırasında Pakistan’ın kuzeydoğusundaki Çitral şehrine bağlı, ahalisi İsmailî olan Hindikuş dağları eteklerindeki Germ Çeşme köyünde, Ahmed-i Divana’ya ait olduğuna inanılan bir türbeyi ziyaret etmiştim.

bir de *damdaran* olarak adlandırılanlar vardır. Mucizevi bir nefese sahiptirler. En önemli karakter olarak *Guharriz*'de *Baba Fakr* adında biri gösterilir (Iloliev, 2008a: 34). *Guharriz*'e göre Nasır'ın kurduğu farz edilen bu yönetim ağı/hiyerarşisi, öyle anlaşılıyor ki hem sufilerin geleneklerinden hem de bölgede hâlihazırda olan inançlardan etkilenmiş görünmektedir.

Guharriz'de Seyyid Suhrab-ı Veli'ye, Baba Ömer-i Yemgi'den daha fazla atıfta bulunmaktadır. Ondan yarı efsanevi bir kişilikmiş gibi bahsedilir. Örneğin çocuk yaşında felç geçirmiş, rüyasında gördüğü yaşlı bir adam (Nasır-ı Hüsrev) tarafından iyileştirilmiştir. Suhrab-ı Veli, Nasır ona bakar bakmaz hastalıktan kurtulmuştur. Bir başka yerde de bölge halkı arasında Bedahşan İsmaililerince *Kur'an* mertebesinde takdir gören Nasır-ı Hüsrev'in *Vech-i Din* adlı eserini ona miras bıraktığı ve mirasının Seyyid Suhrab Veli'ye geçtiği şu şekilde anlatılır: "*Nasır-ı Hüsrev'den sonra Suhrab-ı Veli o şaraptan içti ve onun nuru Suhrab-ı Veli'ye geçti. Suhrab-ı Veli'den sonra Zeyd'e, sonra Hace Ali Mir'e, Seyyid Ali'ye, Selman'a, Muhammed'e, (Şah) Nureddin'e, Selman'a, Tabir'e, Kasım'a, Salih'e, Abdünnebi'ye, Abrar'a geçmiştir.*". Böylece Bedahşan'ın Seyyid Suhrab-ı Veli'nin soyundan gelen pirlere isimlerini verir. *Guharriz*'de ayrıca, evlad-ı Seyyid Suhrab'dan *Hace Kuçek*, *Hace Seyyid Muhsin*'in isimleri; evlad-ı Ömer-i Yemgi'den *Hace Molla Bedel*, *Hace Şah Nasır* isimleri verilir. *Guharriz*'in yazarı da her ne kadar kendi adını belirtmese de kendi kökenini Seyyid Suhrab-ı Veli'ye bağlamaktadır.

Guharriz'deki bu öyküler; muhtemelen Muhammedşahlı imamlar soyuna bağlı oldukları Alamut sonrası dönemde da'vete katılan bu kişileri, Nasır-ı Hüsrev'le ve onu temsil eden *Da'vet-i Nasır-ı Hüsrev* geleneğiyle bağdaştırmaktadır. Ayrıca da'vete ilk katılanların ve onların daha sonraki yüzyıllarda yaşamış olan nesillerinin gelecekte önemli yerel pirlere olacaklarını çok açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin, Seyyid Suhrab-ı Veli ve İsmaililiğe geçince adı Baba Ömer-i Yemgi olan Melik Cahan Şah, topluluğun dini liderleri olarak sunulmakta, onların gelecekteki nesilleri için de bu görevi meşru kılmaktadır (Iloliev, 2008: 63).

Guharriz'in yazarı, Bedahşan'daki İsmaili dini otoriteleri arasında yukarıdaki isimlerin yanısıra *Şeyh Zeyd* adında birini kaydeder. Bu kişi İmam'ın sarayına gidip orada yedi yıl kalmış, orada kendisine Bedahşan İsmaili cemaati için dinî otorite olarak atandığına dair ferman verilmiştir (Elchibekov, 2016: 168). Bölgede üretilmiş başka hiçbir kaynaktan adı geçmeyen Şeyh Zeyd, Baba Ömer-i Yemgi ya da Seyyid Suhrab-ı Veli gibi bölge halkının hafızasında kaydolmamış görünmektedir.

Nasır-ı Hüsrev hakkındaki biyografik araştırmalarda adına sık rastladığımız, kendisinin de *Divan*'da -adını vermeksizin- övgüyle bahsettiği Yumgan yöneticisi Ali b. Esed ismine de *Gubarriz*'de rastlamamaktayız. Demek ki Ali b. Esed'in nesli, Yumgan'da daha sonrasında varlık gösterememiştir ya da Nasır-ı Hüsrev zamanında aslında bölge halkı henüz İsmailî değildi ve bu nedenle de Bedahşan İsmailî yazınında adı geçmemektedir. Bu sebeple de Bedahşan'ın İsmailî tarihinin bir parçası olarak yerel halkın hafızasında kalıcı olmamıştır. Nasır-Hüsrev'in, *Cami ül-Hikmeteyn* adlı eseri olmasaydı -ki kitabının girişinde hamisi olarak Yumgan'ın yöneticisi Ali b. Esed'den minnetle bahseder- belki de adını hiç duymayacaktık. Seyyid Suhrab-ı Veli hakkında ise, kendi kitabı *Siy u Şiş Sabif*'de de belirttiği gibi, 15. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Baba Ömer-i Yemgi hakkındaysa, halk arasında anlatılan hikâyeler dışında elimizde tarihsel hiçbir kanıt bulunmamaktadır⁹. Halk hikâyeleri bu ikisini Nasır-ı Hüsrev'le çağdaş gösterse de esasında öyle değildir. Ali b. Esed ise gerçekten Nasır-ı Hüsrev'le çağdaştır ama bölgede oluşan her türlü sözlü gelenek Alamut sonrası döneme ait olduğu için bu hikâyelerde yer almamaktadır.

Şugnan(Horog) İsmailîlerinin hafızasında yer etmiş iki önemli şahıs olan *Şah Hamuş* ve *Şah Maleng* isimleri de *Gubarriz*'de hiç geçmez. Oysa hem Mirza Seng Muhammed Badahşi'nin *Tarih-i Bedahşan*'ında hem de Seyyid Haydar Şah Mübarek Şahzade'nin (ö. 1943) *Tarih-i Mülk-i Şugnan* adlı eserinde, bugünkü İran'ın Horasan eyaletinden dai olarak geldikleri belirtilen Seyyid Şah Hamuş ve Şah Maleng'in Bedahşan'ın Şugnan bölgesinde yüzyıllarca hüküm süren pir ve mir ailelerinin ataları olduğuna inanılmaktadır (Dagiev, 2022: 28). Şugnan İsmailîleri için önemli olan bu şahısların *Gubarriz*'de geçmiyor oluşuna sebep olarak, *Gubarriz*'nin Şugnanlı olmayan bir yazar tarafından kaleme alınmış olduğu ileri sürülebilir. Sadece bu iki şahıs değil, yukarıda isimleri geçen diğer bütün Bedahşanlı İsmailî şahsın hiçbiri Şugni değildir. Nasır-ı Hüsrev dahi kendisine mesken olarak Şugnan'ı değil Yumgan'ı seçmiştir.

Gubarriz'de Kasımşahlı imamlar ve onların dönemlerinde Bedahşan'da yapılanlar bir bir sayılırken her cezirenin bir hâcesi olduğu Bedahşan'ın hâcesinin de *Hâce Salman* olduğu belirtilir. Yine *Gubarriz*'de İsmailî imamı Mevlana Şah Abdulkasım zamanında,

9 2015 yılındaki saha araştırmam sırasında Pakistan'ın kuzeydoğusundaki Çitral şehrine bağlı, ahalisi İsmailî olan Hindikuş dağları eteklerindeki Germ Çeşme köyünde, kökenlerinin Baba Ömer-i Yemgi'ye dayandığını söyleyen ve bölgede *Sada't* (Seyid'in çoğulu anlamında) adıyla tanınan bir aile ile tanışmıştım. Köyün dini ritüelleri asırlardır bu aile tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Bedahşan'dan huzuruna gelenlerin, onun meclisinde *Vech-i Din*'den “*Hudaşınası*” (Allah tanıyan) ve “*İmamşınası*” (imam tanıyan) başlığı altındaki bölümleri okudukları yazmaktadır. Mevlana (İmam) Abdülkâsım'ın bunlara, “*Nasır-ı Hüsrev bidayet eylemiş sizlere. Ve Seyyid Subrab ve Ömer-i Yemgi'nin evlatlarıdır.*” dediği aktarılır.

Guharriz'in yazarı, hatime kısmında, “*Ben bu risaleyi başlayıp yazarken, Allah'tan, İmam-ı Zaman'dan, Nasır-ı Hüsrev'den ve Seyyid Subrab-ı Veli'nin ruhundan yardım istedim. Bunu yazmak benim için bir büyük imtibandı. Ben şeriatla iyiyim. Tarikata gittim. Ama hakikate gitmek büyük iştir*” der. Yaptığı işi, katettiği yolu, bir dervişin hakikate ulaşmak için kat ettiği yolculuğa benzetir. Yazar kaynağımızdaki bir şüirinde şöyle söyler: “*Her kim bir yola baş koysa, evvela şeriat-ı Muhammed'le alakası ola. Sonra tarikat-ı Veli'yi tanyu. Sonra bilsin ki, hakikat-ı marifet ne ola.*”.

Sonuç

Görüldüğü gibi *Guharriz*, tarih ve bilgi hatası içermesine rağmen, Bedahşan İsmaililerinin neye inandıklarını, İsmaililikten ne anladıklarını gösteren elimizdeki en iyi metinlerden biridir. Buna göre, Bedahşan İsmailileri, öğretisi olarak, Karmati ve Fatimi dönemlerinin daha kitabi ve ortodoks İsmaililik anlayışından farklı, sosyolojik olarak merkezden ziyade çevreye hitap eden daha şifahi ve heterodoks bir İsmaililik yorumuna sahiptirler. Bunun yanı sıra, metnin içerisindeki bazı unsurların, örneğin yaratılış ile ilgili hikayelerin, tıpkı Alevi *Buyruk* metinlerindeki gibi olması da bizlere Anadolu Aleviliğine bir başka açıdan bakmamızı sağlayabilecek bir tür laboratuvar sunması açısından ayrıca önemlidir. Her ikisinin de, -Bedahşan İsmaili geleneğinde cenaze töreni sırasında okunan *Çerağname*'de, Alevi-Bektaşî geleneğinde ise *Hacı Bektaş Veli Vilayetname*'sinde- Ahmed Yesevi'ye kudsîyet atfettiğini biliyoruz. Tam bu noktada, Ahmed Yesevi isminin *Guharriz*'de geçip geçmediği gibi bir soru akla gelebilir. Yesevi ismi *Guharriz*'de geçmez. *Vilayetname*'de Hacı Bektaş'ı Bedahşan üzerinden Ahmed Yesevi'ye bağlayan menkıbe de *Guharriz*'de geçmez. Dolayısıyla Anadolu Aleviliği ve Bedahşan İsmailiği arasında direkt bir bağlantı olduğunu iddia etmek burada söz konusu değildir. Ancak sosyolojik olarak benzer gelenekler olduğunu, meydana getirdikleri dini içerikli literatürün birçok ortak teması olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

AY, Zahide (2012). “Orta Asya’da Şiiilik: Horasan, Maveraünnehir ve Bedaşan’a İsmaililiğin Girişi ve Gelişimi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 62/2012. 271-286.

_____ (2013). *Nasır-ı Hüsvrev ve Sonrasında Bedaşan İsmailileri (10.-15. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BEBEN, Daniel (2015). *The Legendary Biographies of Nair-i Khusraw: Memory and Textualization in Early Modern Persian Ismailism* Indiana University Doktora Tezi.

BERTELS, Andrei E. (1959). *Nasır-ı Khosrov i Ismailizm*. Moskova.

Buyruk (1958). Der. Sefer Aytekin. Ankara: Emek Basım ve Yayımevi.

DAFTARY, Farhad. (2007). *The Ismailis Their History and Doctrines*. Cambridge University Press.

DAGIEV, Dagikhudo (2022). *Central Asian Ismailis An Annotated Bibliography of Russian, Tajik and Other Sources*. London: I.B. Taurus.

ELCHIBEKOV, Kudretbek (1975). “Istoricheskie istochniki v Badakhshane”. *IAN (TSSR)*. 27–31.

_____, Kudretbek (2016). *Ierarkhiia Dukhovenstva v Ismailizme Badakhsbana (na osnove rukopisi ‘Silk-i ganbar-riz’)*. Dushanbe.

HUNSBERGER, Alice C. (2003). *Nasir Khusraw the Ruby of Badakhshan*. London: I.B. Taurus.

IBNU’N-NEDİM. Muhammed b. Ishak. (1987). *el-Fibrüst*. (haz: Şeyh İbrahim Ramazan). Beyrut.

ILOLİEV, Abdulmamad (2008). “Popular Culture and religious Metaphor: Saints and Shrines in Wakhan region of Tajikistan”. *Central Asian Survey*. 27 / 1. 59-73.

_____, Abdulmamad (2008a). *The Ismaili-Sufi Sage of Pamir: Mubarak-i Wakhani and the Esoteric Tradition of the Pamiri Muslims*. Amherst-New York: Cambria Press.

IVANOW, Wilademir. (1948). *Nasır-ı Khusreav and Ismailism*. Leiden: Brill (in Europe), Bombay: Thacker & Co (in East).

NARSHAKHI. (1954). *The History of Bukhara*. (çev: Richard N. Frye). Cambridge, Massac- hussets: The Mediaval Academy of America.

NASİR-I HUSREV. (1988). *Sefername*. (çev: Abdülvehhab Tarzi). İstanbul: MEB.

NİZAMÜ’L-MÜLK. (1999). *Siyasetname*. (haz. Mehmet Altay Köymen). Ankara: TTK.

VIRANI, Shafique N. (2007). *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival, A Search For Salvation*. Oxford University Pres.